

Горяга О. В.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІДЕЯ УТВОРЕННЯ ФЕДЕРАЦІЇ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ, ЛИТВОЮ ТА УКРАЇНОЮ В ГАДЯЦЬКОМУ ТРАКТАТІ 1658 РОКУ

У сучасних наукових дослідженнях під європейською інтеграцією прийнято розуміти процес, який було офіційно започатковано після підписання Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (1951 р.). Однак, успіх європейських країн у розбудові високо інтегрованого наднаціонального Європейського Союзу, якого вони досягли менше ніж за 70 років, важко пояснити, якщо не враховувати, що ідейні пошуки стосовно об'єднання Західної Європи своїм корінням походять з давніх часів.

В сучасних наукових колах ще не склалося єдиного погляду щодо визначення початкового етапу об'єднавчих процесів в Європі, але беззаперечним фактом є те, що інтеграційні процеси між європейськими країнами та Україною існували здавна.

Здобувши перемогу у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького український народ опинився перед складним питання подальшої розбудови України-Гетьманщини. Вирішити його без підтримки сусідніх держав було неможливо, з чим власно і пов'язується один з яскравих експериментів в області міждержавно-правової інтеграції.

Як відомо, Б. Хмельницький, порвавши зв'язки із Річчю Посполитою, уклав 1654 р. угоду з московським царем Олексієм Михайловичем Романовим, яка не виправдала очікувань гетьмана. Відносини між Московською державою та Україною почали розвиватись непросто. Окремі рішення московського царя носили відверто зрадницький характер щодо України. Отже, оцінюючи наслідки російсько-польської політики 1655-1656 рр. в сукупності з загостренням внутрішніх конфліктів в Україні-Гетьманщині, Б. Хмельницький був змушений шукати нових союзників. Зра-

джений царем, він почав шукати політичного зближення зі шведським королем.

Варто зазначити, що в історико-правовій науці існує припущення, що приблизно в той же час гетьман продовжував розвивати ідею перетворення України-Гетьманщини на Велике князівство Руське [1, с. 96]. Воно ґрунтується на тому факті, що під кінець життя Б. Хмельницький висловлював думки про те, що Україна повинна стати незалежним князівством, яке б складалось з двох воєводств – Київського та Чернігівського, з урядуванням на зразок Литовського, але з гетьманом не чолі. При цьому гетьманська влада передбачалась ним спадковою.

По смерті гетьмана ідея пошуку нового союзника активно розвивалась часто змінюючи свій напрямок. Частина членів генеральної козацької старшини стояла на автономіських позиціях, бажаючи мати справу з «керованим» польським королем, аніж з московським царем з його необмеженою владою. Дехто з українських політиків у той час почали схилитися до ідеї федеративного зв'язку з Польщею, в якому Україна мала би повну внутрішню самостійність [2, с. 84]. Провідниками цієї ідеї стали Іван Виговський, Юрій Немирич й Павло Тетеря.

Так з'явилась таємна пропозиція про перегляд відносин з Річчю Посполитою. Новий гетьман – Іван Виговський усвідомлював, що увійти до європейського співтовариства з невизначеною юридично гетьманською владою та слабо розробленими державними інституціями годі було мріяти. Власно виходячи з цих реалій гетьман і приступив до розробки нового політичного плану, в якому передбачалось зберегти республіканську форму правління в Україні за умов обмеження старшинської влади. Згідно його задумів планувалось створити життєздатну державу, перевівши козацьке звичаєве право на типовий для Європи рівень аристократичної чи напіваристократичної республіки.

Ідея утворення федерації між Польщею, Литвою та Україною знайшла своє відображення у Гадяцькому трактаті 1658 р. в угоді гетьмана з польсько-шляхетським урядом про нову унію.

Одним з авторів Гадяцького трактату з української сторони був магнат, дипломат і козацький полковник Юрій Немирич. Його рід належав до найбагатших в Речі Посполитій і поступався лише Острозьким і Вишневецьким. З 1630 р. він студіював в університетах Лейдена і Амстердама, Базеля, Падуї і Сорбони. Перебування за кордоном зробило Немирича палким прихильником республіканської форми правління [3, с. 192]. Його також вважають одним з авторів «Маніфесту до європейських держав», що був посланий 1658 року від імені українського уряду з метою пояснити причини виступу гетьмана І. Виговського проти Московської держави.

Політичні погляди Ю. Немирича також знайшли своє відображення в опублікованому 1632 р. трактаті «Роздуми про війну з московітами» (Перекладено з латинської мови за окремим виданням твору, першодруком: *De bello Moscovitico*. – Париж, 1634. – авт.), в якому він порівнював державний устрій Речі Посполитої і Голландії, а також Московської держави. Причому, останню він уподібнив Туреччині, як розсадник тиранії і деспотизму.

Системно аналізуючи юридичну сторону «першого» списку проекту майбутнього союзу, ми бачимо, що Україна-Гетьманщина в межах воєводств Київського, Чернігівського й Брацлавського ставала вільною й формально незалежною державою під назвою Великого Князівства Руського, яка входила на рівних у федерацію трьох держав. Об'єднувалася ця федерація особою спільно обраного короля. Всі три народи мали спільними силами здобути береги Чорного моря і відкрити на ньому вільну навігацію. Вони мали взаємно допомагати у війні. У проекті також передбачалось право Московської держави увійти до цієї федерації як її четвертий суб'єкт.

На чолі Великого Князівства Руського мав бути гетьман, а не король, якого вибирали б українські стани довічно й затверджував король. Відновлювалися довоєнні (до 1648 р. – авт.) місцеві органи влади, адміністративно-територіальний устрій, суд і судочинство, а для карбування грошей із зображенням короля дозволялося відкрити скарбівню. Польські й литовські війська не мали

права перебувати в Україні. Козакам забезпечувалися давні соціальні права, але щороку гетьман мав подавати королю реєстр на 100 козаків із кожного полку для надання їм шляхетської гідності. Практично це означало, що козацька старшина ставала шляхтою, а низове козацтво залишалось у простому стані, і це в той час, коли шляхетством мав вважатися весь козацький стан. Введення цього параграфу в договір було однією з причин неприйняття Гадяцького трактату козацькими масами.

Згідно Гадяцького трактату, Берестейська церковна унія мала бути скасована в усіх трьох державах: Україні, Литві й Польщі; православна віра мала бути зрівняна в правах із римо-католицькою. В Україні мали бути засновані дві академії, дозволялося відкривати колегії, гімназії з латинською або грецькою мовою навчання; взагалі всякі школи й друкарні «оскільки їх потрібно буде». Вводилася свобода друку й слова, навіть у релігійних справах, «аби тільки не було в книжках або в дискусіях образи королівського маєстату».

Проте польська сторона так і не погодилась на державну рівноправність, отож автономію надали тільки Наддніпрянщині. Українські депутати домагалися створення Великого князівства Руського на зразок Великого князівства Литовського з включенням туди і західноукраїнських земель – воєводства Волинського, Подільського, Руського, Белзького, Пінського та Мстиславського повітів, однак їхні вимоги поляки відхилили.

Отже цілком очевидним є прагнення І. Виговського з його найближчим оточенням створити Україну державою європейського типу з усіма ознаками суверенної влади, хоча і під протекторатом польського короля. В свою чергу, це потребувало відхилення від демократичних засад козацької республіки, і перетворення України на державу з близьким до монархічного гетьманським правлінням. Основні ж політичні права там повинні були належати українській шляхті.

Отже, підбиваючи підсумки, слід відзначити, що прагнення І. Виговського та його найближчого оточення до перетворення України-Гетьманщини в державу європейського зразка під про-

тектором польського короля було, як їх заслугою, так, водночас, і їх помилкою. Український народ до таких перетворень виявився неготовим. І хоча Гадяцький трактат було укладено, Україна за ним практично не жила, бо більша частина українського населення та московські політики його не визнавали.

Разом з тим, впровадження у життя нового унійного проекту стало одним із ключових сюжетів політичної і соціальної історії Центрально-Східної Європи доби раннього Модерну. Адже, незважаючи на те, що угоді так і не судилося трансформувати Річ Посполиту в триєдину федерацію рівноправних народів, як того бажали її творці, вона передовсім продемонструвала невичерпність потенціалу політичного розв'язання надскладного соціального, політичного й етноконфесійного конфлікту, що так довго потребував на вирішення.

Література:

1. Шевчук В. О. Козацька Держава : етюди до історії українського державотворення. Київ : АБРИС, 1995. 389 с.
2. Чехович В. Гадяцький трактат // Українське державотворення. Невитребуваний потенціал : словник-довідник / за ред. О. Мироненка. Київ : Либідь, 1997. 559 с.
3. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах : підручник / за ред. М.Ф. Тарасенка. Київ : Либідь, 1997. 328 с.

Шевчук Я. В.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ОДЕСИ ПРОТЯГОМ ХІХ СТ.

Освітня система Російської імперії протягом ХІХ ст. була спрямована на те, щоби тримати підданих у покорі престолу; реалізувалось це за рахунок зв'язку освіти з православною церквою.

У програмах державних приходських училищ, у державній гімназичній освіті та університетах були відсутніми дисципліни,